

15 ÉVES A KALEIDOSCOPE. Levéltári források kiadása a digitális korban

15 YEARS OF KALEIDOSCOPE. Publishing archival sources in the digital age

Levéltári források kiadása a digitális korban

Sipos András PhD főlevéltáros
Budapesti Fővárosi Levéltár
siposa@bparchiv.hu

Initially submitted Sept.10, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Abstract

Historical sources can be published for a wide variety of purposes. These may include satisfying public interest, disseminating knowledge, use in education, but some sources may even be published for entertainment, or entertaining education, or even sensationalism, with the aim of delving into the secrets of history. The published source texts themselves may be authentic and professionally crafted for any of these purposes, or they may be shoddy and unreliable. In the former, favorable case, a source publication serving a fundamentally different purpose also means an expansion of the easily accessible source base for historical research. However, it would be reasonable to separate this from the issue of source publications that are specifically scientific in nature and purpose, which require source texts reconstructed on the basis of a comprehensive collection of materials and a presentation of how the "best text" determined by the researcher relates to the versions that have survived from the past. equipped with a scholarly apparatus that clarifies questions of source criticism and content; an index system that ensures orientation within the material. In addition to all this, scholarly source publications must also be "objective" in the sense that, when preparing the version of the source texts to be published, the publisher must follow coherent and fixed rules in all cases, and this set of rules must also be explicit, documented, and verifiable.

kulcsszavak: levéltár, források, dokumentumok. digitalizált formátum

keywords: archives, sources, documents. digitized format

Levéltári források

Rovetvezetők: Sipos András PhD, Molnár László PhD,

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=rovat&rovatid=28>

Forrásközlés – tudományos forráskiadás

"Bücher werden gelesen, Editionen werden benutzt." ¹ – Patrick Sahle-nek a digitális forráskiadás elméleti és módszertani kérdéseiről szóló háromkötetes monográfiájában

¹ SAHLE 2013. II. 197.

rögzített frappáns megállapítását nem könnyű visszaadni magyar fordításban. A könyveket olvassák a forráskiadványokat viszont használják? Ennek így nem sok értelme van. A történeti forráskiadás körül tapasztalható sokrétű zavar tünete, és egyben fokozza a zavart, hogy nincs olyan kifejezésünk, amely – a német „Quellenedition” vagy az angol „scholarly edition” jelentéstartalmának megfelelő – tudományos célú és jellegű forrásközlést egyértelműen megkülönböztetné a források nyilvánossá tételének egyéb módjaitól. Ahhoz hasonló formában, ahogy az irodalmárok számára a „kritikai kiadás” fogalma, amelyhez jól körülírt követelményrendszer és módszertan kapcsolódik, egyértelműen elválik a művek nyilvánosságra hozatalának minden egyéb formájától.²

Történeti forrásokat a legkülönbözőbb célokból lehet közreadni. Ezek között szerepet játszhat a közönség érdeklődésének kielégítése, ismeretek terjesztése, oktatásban történő felhasználás, de egyes forrásokat akár szórakoztatás, avagy szórakoztatva művelés, sőt szenzációkeltés, a történelem kulisszatitkaiban való csemegézés céljából is ki lehet adni. Maguk a közölt forrásszövegek bármelyik cél esetében lehetnek hitelesek és szakszerűen megmunkáltak, avagy gyatrák és megbízhatatlanok. Előbbi, kedvező esetben egy alapvetően más célt szolgáló forráskiadvány a történeti kutatás könnyen hozzáférhető forrásbázisának bővülését is jelenti, de ettől indokolt lenne elválasztani a kifejezetten tudományos célú és jellegű forráskiadás problematikáját, amely kiadványoknak követelménye a teljességre törekvő anyaggyűjtés alapján rekonstruált forrásszöveg és annak bemutatása, hogy a kutató által megállapított „legjobb szöveg” hogyan viszonyul a múltból ránk maradt változatokhoz; a forráskritikai és tartalmi kérdéseket tisztázó tudományos apparátussal való felszereltség; az anyagban való tájékozódást biztosító mutatórendszer.³ A tudományos forráskiadványoknak mindezekén túl „objektívnek” is kell lenniük abban az értelemben, hogy a forrásszövegek közlésre kerülő verziójának kimunkálása során a közreadónak minden esetben koherens és rögzített szabályokat kell követnie, és ennek a szabályrendszernek explicitnek, dokumentálnak és ellenőrizhetőnek is kell lennie.⁴ Ingo Kropač tömör és találó megfogalmazása szerint egy forrás tudományos kiadása („zu edieren”) során annak információs struktúráját és információtartalmát egyaránt a lehető legteljesebben kell hozzáférhetővé tenni, olyan módon, hogy az a felhasználó számára mellőzhetővé tegye az eredeti forrás megtekintését.⁵ A tudományos forráskiadvány a kutatás segédeszköze, ugyanakkor maga is kutatási eredmény; elvileg fel kell ölelnie a forrás keletkezésére, fennmaradására, kritikájára vonatkozó valamennyi rendelkezésre álló ismeretet.

² Az ezzel kapcsolatos ismeretek gyűjtőoldala: <http://textologia.iti.mta.hu/> (2025.08.28.), gondozója az MTA I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága. A történeti források tudományos kiadása módszertanának sem hasonló ismerettára, sem intézményi háttere nincs.

³ A magyar történettudományban az elmúlt száz évben készült forráskiadási szabályzatok gyűjteménye néhány módszertani tanulmánnyal kiegészítve: Forráskiadási szabályzatok, 2000.; a különböző korszakokban keletkezett források kiadásának módszertani kérdéseit részletesen tárgyalják a Fons folyóirat 2000. évi 1. számában megjelent tanulmányok: Történeti források 2000.

⁴ SAHLE 2013. II. 200–201., 205.;

SIPOS 2014. http://real.mtak.hu/54068/1/forraskonf2_teljes_0118.pdf (2021.03.09.)

⁵ Idézi: SAHLE 2013. II. 127.

A fentiekből következik, hogy a forrásokhoz történő tömeges hozzáférés megoldása ezek digitalizálása és interneten történő közzététele révén nem pótolja és nem teszi kevésbé indokolttá sem azok tudományos kiadását („zu edieren”).⁶ Ez azonban a történettudományon belül különösen költséges és időigényes műfajnak számít, így továbbra is kulcskérdés – és indokoltan vitatott kérdés – azon forráscsoportok, forrástípusok kiválasztása, amelyekkel kapcsolatban erre a munkára erőforrásokat koncentrálnak. Ugyanakkor fennáll annak a veszélye is, hogy a forrásokhoz való egyszerű tömeges hozzáférés biztosítása olyan esetekben is kétségeket ébreszt és ellenősztönzővé válik azok tudományos kiadásával szemben, amelyekben ez továbbra is komoly hozzáadott értéket nyújtana.

A hagyományos nyomtatott forráskiadványok, kiadványsorozatok digitalizálása és digitális gyűjteményekben való közzététele biztosítja a teljes szövegben való keresés lehetőségét. A Hungaricana Közgyűjteményi Portál⁷ például egy adatbázisban, retrospektív módon igyekszik közzétenni, a hazai könyvtárak, levéltárak és múzeumok kiadványait. A Hungaricana teljes anyagát felölelő közös keresés egyik fontos hozadéka az, hogy olyan forrásközlemények, amelyek nem a nagysorozatokban, hanem különböző kötetekben és periodikákban elszórva jelentek meg, így eddig könnyen elkerülhették a kutatás figyelmét, a központi kiadványsorozatok adataihoz hasonló eséllyel jelenhetnek meg a találati listákban. Hagyományos forráskiadvány digitalizálása, vagy eleve elektronikus formában történő előállítása tehát hatalmasan kitágítja annak hozzáférhetőségét és használati lehetőségeit, de magát a forrásközlést nem szabadítja meg a nyomtatott forma korlátaitól.⁸ Ez még akkor is igaz, ha egy elektronikus könyv formájában előállított és elvileg ki is nyomtatható forráskiadvány kizárólag az interneten jelenik meg.⁹

Digitális forráskiadás

A digitális forráskiadás fogalmát célszerű lenne azokra korlátozni, amelyeket eleve nem a könyvformát, mint végterméket szem előtt tartva terveznek, hanem a digitális tartalom logikájának megfelelő adatszerkezetben és szolgáltatásokkal.¹⁰ Azt, hogy az – akár nyomtatásban, akár csak elektronikus formában előállított – hagyományos

⁶ Az aktuális hazai helyzetből adódó kérdéseket összegző néhány évvel ezelőtti konferenciáról szóló beszámoló: REISZ 2018.; a legújabb áttekintés: RING 2025.

⁷ <https://www.hungaricana.hu/hu/> (2025.08.28)

⁸ RESS 2006. 19–20.

⁹ Ilyen például a Szálasi-rendszer zsidóüldözésére vonatkozó iratokat felölelő, közel 1200 oldalas forráskiadvány: KARSAI 2014. <https://www.szaktars.hu/balassi/view/karsai-elek-karsai-laszlo-szerk-vadirat-a-nacizmus-ellen-dokumentumok-a-magyarorszag-i-zsidouldozes-tortenetehez-4-1944-oktober-15-1945-januar-18-a-budapesti-zsidok-sorsa-a-nyilas-uralom-idejen-2014> (2025.08.29.)

¹⁰ Szintén e mellett érvel RING 2025. A hazai történettudományban egyelőre nincs tudomásunk ennek teljes értékű megvalósulásáról. Jó példa a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán gondozott, irodalom- és művelődéstörténeti indíttatású, de történészek számára is kitűnően használható Inscriptiones Alborum Amicorum adatbázis, amely 16-18. századi emlékkönyvek hungarika jellegű bejegyzéseinek adatait tartalmazza. <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/> (2025.08.29.). Az OSZK Digitális Bölcsészeti Központja által üzemeltetett dHUpla „digitális bölcsészeti platform”-on jelenleg szerzői levelezések digitális kiadása van folyamatban, amelyek a levéltári források kiadásához sok tekintetben hasonló problémákat vetnek fel. Gazdag anyag férhető hozzá máris Kiss József, Móricz Zsigmond és Keresztury Dezső levelezéséből. <https://dhupla.hu/> (2025.08.28.)

forráskiadványokhoz képest milyen új lehetőségeket hoz magával az ilyen értelemben vett digitális kiadás, egy 20. századi nagy tömegű hivatali forrásanyagot feldolgozó német forráskiadási program példáján érzékeltetem.

A Münsteri Egyetem és a Római Német Történeti Intézet égisze alatt, a Vatikáni Apostoli Levéltár együttműködésével zajlik Eugenio Pacelli bíboros, a későbbi XII. Piusz pápa által 1917–1929 között vezetett müncheni, majd berlini nunciatura és a Szentszék közötti kapcsolattartás iratanyagának online publikációja.¹¹ A vatikáni egyházpolitika és diplomácia kiemelkedő személyisége az európai és a német történelem különösen mozgalmas és kritikus időszakában tevékenykedett ezen a kényes állomáshelyen. A program arra vállalkozik, hogy a nunciatura és a különböző szentszéki hivatalok iratanyagából teljeskörűen feltárja és közzétegye a nunciatura által a Vatikánba küldött jelentéseket és az onnan kapott útmutatásokat. Az adatbázis 20.848 dokumentumot ölel fel, így nyomtatott kiadásban gondolkodni eleve illuzórikus lenne. Hivatali akták nyomtatásban történő közlésekor mindig nagy dilemmát jelent, hogy egy-egy irat fennmaradt változatai (fogalmazványok, kiadmányok) tükrözik keletkezésének fázisait, és ezzel kapcsolatban sokszor annyi, részben vizuális jelek formájában rögzített információt tartalmaznak, amit igen körülményes, a maga teljességében lehetetlen nyomtatásban visszaadni. Fontos nyomon követni, hogy ki készítette az első fogalmazványt, azon ki mit módosított, kinek a keze nyomát viseli a végső változat, majd a kiadott és a címzett által megkapott példányra milyen feljegyzéseket vezettek rá, amelyek annak további sorsát, sok esetben a címzett reakcióit is tükrözik. Ilyen tekintetben egy-egy kiemelés, aláhúzás, margóra írt megjegyzés is sokatmondó lehet. Hagyományos kiadásban általában ki kell választani egy verziót, és az ehhez kapcsolódó forráskritikai jegyzetekbe kell beszorítani a különböző példányok, változatok eltéréseiről, a különböző kezek által tett módosításokról, feljegyzésekről szóló információt. A Pacelli-Edition készítői terjedelmi keretek nem korlátozták, amennyiben egy jelentés fogalmazványa és elküldött kiadmánya egyaránt fennmaradt, az 1917–1919 közötti sorsfordító évekből mindkettőt közlik. 1920-tól kezdve, amennyiben mindkettő megtalálható, akkor a kiadmányt közlik, a fogalmazványokat pedig önálló iratként helyezik el a forrásközlés struktúrájában azok alapadatait megadva, teljes szövegű átírást azonban csak akkor adnak róluk, ha tartalmi jelentőségű javításokat, módosításokat tettek rajtuk, vagy a kiadmányt rejtjeles távirat formájában küldték Rómába. Nem szabtak határt terjedelmi korlátok az egyedi példányban csak innen ismert számos iratmelléklet közlésének sem.

Az egyes iratok készítésének folyamatát, az abban közreműködő személyek hozzájárulását a kiadvány olyan módon teszi részletesen tanulmányozhatóvá, hogy a születő dokumentum különböző állapotai rétegenként tekinthetők meg. A közreműködők az irat keletkezéséhez való hozzájárulásuk sorrendje szerint balról jobbra szerepelnek a szöveg fölötti Shreiber mezőben a hozzájuk rendelt színekkel, s rájuk kattintva sorban megtekinthetők a szöveg hozzájuk köthető állapotai, az általuk végzett törlések, módosítások, beszúrások kiemelések. A kiadmányokhoz tartozik a zömmel olasz és latin nyelvű iratokban az e nyelveken nem

¹¹ <https://www.pacelli-edition.de/> (2025.08.29.)

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Sipos András PhD

olvasók tájékozódását biztosító német nyelvű regeszta, valamint a forráskritikai apparátus. Az iratok között létrehozott kapcsolatokon keresztül néhány kattintással jól követhetők a különböző ügyláncok. Az iratokban szereplő személyeket azonosították, és rövid életrajzaik ugyancsak kapcsolódnak az iratokhoz, amelyekből kiindulva szintén néhány kattintással feltérképezhetők mindazok az iratok, amelyekben szerepelnek. Több, mint 4000 személyről szerepel életrajz – amelyeknek elkészítése maga is jelentős levéltári kutatómunkát igényelt – és a Német Nemzeti Könyvtár névtér adatbázisával (Gemeinsame Normdatei) is összekötötték az abban szereplőket. Hasonlóan fontos és sokoldalú áttekintést biztosít a német kulcsszavak szerinti feltárás. Könnyedén megállapítható például, hogy a hatalmas korpuszban hány irat tartalmaz magyar vonatkozású információt, és ezek néhány kattintással listázhatók is. Az irattömeg könnyedén rendezhető és áttekinthető egyrészt levéltárak és levéltári egységek szerint, másrészt kronológiai rendben, harmadrészt a kulcsszavak által meghatározott témák szerint.

A Pacelli-Edition példáján jól látszik, hogy a valódi „digitális forrásközlést” („digitale Edition”) leginkább az különbözteti meg a hagyományostól (amely kategóriába soroljuk a digitálisan közzétett, de könyvként, vagy akár a Kaleidoscope-ban cikként megszerkesztett formát is) hogy jelentős információ- és funkcióvesztés nélkül nem is reprodukálható nyomtatott formában.¹² Nem csupán a megszerkesztett szöveg a „kiadvány” lényegi tartalma, hanem az adatok, a struktúra, a rá épülő feldolgozás és szolgáltatások együttese.

Digitális archívum

A digitális forráskiadást ugyanakkor nem csak a hagyományostól kell megkülönböztetni, hanem a források – akár sokszempontú keresést, bizonyos fokú tartami feltárást nyújtó metaadatokkal együtt – „nyers” formában, részletes szövegfeldolgozás és forráskritikai apparátus nélkül hozzáférhetővé tevő digitális archívumoktól is.¹³

Kérdés, hogy meghatározható-e a forráskritikai feldolgozásnak egy olyan minimum szintje, amely a fentiek értelmében vett digitális forráskiadást egyértelműen megkülönbözteti a digitális archívumtól, vagy inkább a feldolgozottság szintjének fokozatos emelésével éles váltással nem járó átmenetről van szó?

A digitális archívum, mint „kritikai előtti” publikációs forma a rá épülő feldolgozási szintekkel fokozatosan digitális kritikai kiadássá fejleszthető immár nyilvánosan követhető folyamatban. Erre szolgáltat példát az egyik legnagyobb nemzetközi digitális oklevél archívum, a Magyar Nemzeti Levéltár középkori oklevélgyűjteményét is befogadó Monasterium portál, amely ma már 243 levéltár több, mint 732 ezer középkori és kora-újkor

¹² SAHLE 2013. II. 149.; RING 2025.

¹³ A legnagyobb ilyen hazai archívumok a Hungaricana Közgyűjteményi Portál levéltári gyűjteménye: <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/leveltar/> (2025.08.28.) és a Magyar Nemzeti Levéltár Adatbázisok Online szolgáltatása: <https://adatbazisokonline.hu/> (2025.08.28.)

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Sipos András PhD

oklevélét öleli fel.¹⁴ Tartalma a feldolgozottsági szintet illetően nagy változatosságot mutat. Legnagyobb számban előforduló változat értelemszerűen csak digitalizált képek közlése alapvető metaadatokkal, de sok oklevélhez tartozik, regeszta, átírás, indexek, kritikai apparátus. A Monasterium az oklevelek feldolgozásához kollaboratív munkakörnyezetet is biztosít, amely regisztrált felhasználók számára lehetővé teszi – felügyelet és mentorálás mellett – az oklevelekhez átírás, regeszta, forráskritikai apparátus, személy-, hely és tárgymutatók készítését.

Olyan digitális forráskiadási programok esetében, amelyek kifejezetten egy meghatározott forráscsoport kritikai kiadását tűzik ki célul, szintén megvalósítható ilyen több fokozatú folyamat, amely az eredeti digitális képének alapvető metaadatokkal történő közzétételével és kereshető szöveggé átalakításával indul, majd fokozatosan gazdagítható sokféle szempontú és módszerű feldolgozással. Míg a hagyományos forráskiadvány esetében hosszú út vezet a végtermékig, és csak annak teljes kidolgozása után kerülhet a nyilvánosság elé, addig a digitális forráskiadásnál a források képe mellett annak hiteles és kereshetővé tett szövege jóval korábbi fázisban rendelkezésre bocsátható, és „vég nélkül” gazdagítható a további feldolgozás eredményeivel, amelybe közreműködők széles köre is bevonható. A feldolgozás különböző fokozataiban szerzett tudás folyamatosan közkinccsé tehető.

A digitális forráskiadásban rejlő nagy lehetőség, hogy a forrás szövegét jelölőnyelvek alkalmazásával adatbázissá alakíthatjuk, anélkül, hogy a szöveg integritását és természetes nyelven való olvashatóságát csorbítanánk.¹⁵ Napjainkban elsősorban a XML ((Extensible Markup Language) alapú jelölőnyelvek használatosak, amelyek lehetőséget adnak a feldolgozandó szöveg bármely elemének kódolására < > jelek közé helyezett címkékkel (tag-ek), szigorúan megszabott szintaxis szerint. Az általános jelölőnyelv szabályrendszere alapján, a humán tudományok által tanulmányozott szövegek kódolására a *Text Encoding Initiative (TEI)* keretében kifejlesztett szabványok széles körű elfogadottságot élveznek.¹⁶ Ennek alapul vételével jött létre a kifejezetten oklevelek feldolgozását szolgáló *Charters Encoding Initiative (CEI)*¹⁷, amelynek szabványát az említett Monasterium projekt is alkalmazza. A jelölőnyelvek segítségével elvben a feldolgozott szövegek bármely tartalmi eleme vagy formai jellegzetessége kódolható, és adatként összekapcsolható az adott forráson, digitális archívumon belüli vagy azon kívüli forrásokkal. A szövegekben rejlő, önmagukban álló adatok így kapcsolatba hozhatók egymással, ugyanakkor a szövegek belső szerkezete, hierarchiája is leképezhető. A szövegben feltárára váró rejtett összefüggések, struktúrák így a jelölőnyelvek segítségével explicitté tehetőek, és gépi úton is feldolgozhatóvá válnak.

Következtetések

¹⁴ <https://www.monasterium.net/mom/home> (2025.08.09.)

¹⁵ SAHLE 2013. III. 101–111.

¹⁶ <https://tei-c.org/> (2025.08.28.)

¹⁷ <https://www.cei.lmu.de/> (2025.08.28.)

Mindebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a jövő kizárólag a digitális forráskiadásé, és a hagyományos forrásközlések (akár elektronikus formában előállítva és közzé téve) elavult műfajba tartoznak? Véleményem szerint korántsem. A digitális forráskiadás a hatalmas lehetőségek mellett komoly problémákat is felvet, amelyek közül talán a legsúlyosabb a fenntarthatóság. Itt nem is annyira a hosszú távú információátvitel technikai megvalósíthatóságával és költségeivel szembeni kételyekre gondolok. Amennyiben abból a feltételezésből indulunk ki, hogy elektronikus könyvként előállított forráskiadványok megőrzésének feltételei (pl. PDF/A formátumban) megvannak, akkor is kérdés, mi a jövője azoknak a kinyomtatható formában le sem képezhető komplex, hálózatos digitális forráskiadványoknak, amelyeknek nem egyszerűen a tartalmát kellene megőrizni, hanem összetett funkcionalitását is. A példaként ismertetett Pacelli-Edition és az ehhez hasonló vállalkozások mögött olyan komplex informatikai szolgáltatásrendszer áll, amelynek hosszú távú fenntartása, működtetése, a változó informatikai környezethez történő adaptálása stabil intézményi háttérrel és komoly erőforrásokat feltételez. A digitális forráskiadás olyan vállalkozás, amelyet véleményem szerint csak ilyen feltételek mellett érdemes művelni. A hagyományos forráskiadvánnyal ellentétben a digitális forráskiadványra nem mondhatjuk, hogy „száz év múlva is könyv lesz”, akkor is, ha az előállítása mögött álló intézményi és munkakörnyezet már régen nem létezik. Ezért alighanem hosszú távon is a kétféle forma együttélésére és kölcsönhatásban történő fejlődésére számíthatunk. Így továbbra is érdemes a Kaleidoscope számára „hagyományos” típusú forrásközléseket készíteni...

Ajánló válogatás

A Levéltári források rovatban közölt cikkek elsősorban az orvos- és tudománytörténet tágas értelmezett körébe vágó, levéltári forrásokon alapuló elemzések, de jó néhány ilyen típusú cikk jelent meg más rovatok keretében is. A három kiemelt cikk három különböző kutatási irányt és irányt és forrásfelhasználási lehetőséget reprezentál.

Simon Katalin írásának címe: **Fürdő – kórház – fogadó: Buda déli „határnegyede” a 18. században** (2020/21. DOI: [10.17107/KH.2020.21.1-10](https://doi.org/10.17107/KH.2020.21.1-10)) – első olvasásra helytörténeti témát sejtet. A „határnegyed” a Gellért-hegy déli lábánál fekvő terület, ennek beépítését, térhasználatát és átalakulását vizsgálja.

A várostörténet egyik legfontosabb feladata a város térbeli, fizikai átalakulásának rekonstrukciója, ennek összekapcsolása a társadalmi folyamatokkal, a benne zajló élettel. A történeti források tömeges közzétételének egyik új és nagy jövő előtt álló útja a térinformatikai rendszerben történő feldolgozás. A Budapest Időgép¹⁸ a levéltári adatbázisok új generációjának is tekinthető, amely – az immár hagyományosnak tekinthető kulcsszavak, adatmezők szerinti keresési lehetőségeken túlmenően – a felhasználóknak arra is lehetőséget nyújt, hogy interaktív térképeken navigálva férjenek hozzá egy adott helyre vonatkozó különböző típusú és korú forrásokhoz. Az Időgép immár európai szintű brand, mögötte álló

¹⁸ <https://www.hungaricana.hu/hu/budapest-idogep/> (letöltés 2025.08.28.)

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Sipos András PhD

nemzetközi szervezettel.¹⁹ Víziója szerint a modern digitalizálási és adatfeldolgozási technológiák alkalmazásával elérhető, hogy a Google Maps-hez hasonlóan navigálhassunk a múlt tömeges adataiban, digitalizált és térinformatikailag feldolgozott (georeferált) történeti térképeken keresztül, az időbeli változás rétegei között is közlekedve. Ennek egyik kulcsa az írott forrásokban található adatok minél pontosabb térbeli azonosítása, hozzárendelése az egykorú térképeken ábrázolt helyekhez, s a megfelelő geokódokkal történő „megcímkézése”. Simon Katalin cikke rávilágít, hogy a térképeken látható objektumok azonosítása sokszor mennyire aprólékos forráskutatást igényel, másrészt azt is megmutatja, hogy ha a térképekről leolvassa csekély mértékűnek tűnő változások mögött egy adott hely funkcióinak és használatának alapvető megváltozása állhat. A vizsgált térség az akkori lakott terület legszélén, kereskedelmi szerepe mellett, a Sárosfürdő és a pestisjárvány idején itt létesített járványkórház miatt az egészségügy és ezzel összefüggésben a fürdőkultúra és idegenforgalom szempontjából is fontos szerepre tett szert a város életében. A 18-19. század fordulójára ugyanakkor egyfajta különálló katona-egészségügyi komplexum alakult ki a Gellért-hegy déli oldalán.

Magos Gergely: A gyógyszerészhallgatók társadalmi összetétele a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen (1920-1944) (2011/3 DOI: [10.17107/KH.2011.3.110-130](https://doi.org/10.17107/KH.2011.3.110-130)) című közleménye a „klasszikus” – a rétegződés és mobilitás kérdéseire koncentráló – társadalomtörténet területére vezet. A vizsgálat a két világháború közötti értelmiségi középosztály egy olyan foglalkozási csoportjára irányul, amelynek szűkebb értelemben vett „szakmatörténetéről” már számos publikáció jelent meg, de társadalomtörténeti szempontú feldolgozása egyre csak halasztódott. A feldolgozott forrás a az 1920 és 1944 között a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára beiratkozott gyógyszerészhallgatók adatbázisa, amely a beiratkozási anyakönyvek alapján készült. Azt vizsgálja, hogyan alakult az utánpótlás társadalmi háttere, a különböző társadalmi csoportok belépési esélye, illetve az adott foglalkozás szerepe a különböző csoportok pályaválasztásában egy olyan, az értelmiségi szabadpályák közé sorolt foglalkozás esetében, amelynek piaca erősen korlátozott és szabályozott volt, a patikához jutás lehetőségeit egyfajta koncessziós rendszer határozta meg.²⁰ A forrás a területi származás, nemi, nemzetiségi (anyanyelvi), felekezeti, valamint az apa foglalkozási besorolása és társadalmi hierarchiában való elhelyezkedése szerinti elemzésre ad lehetőséget. A szerző mindezt kapcsolatba hozza a szakmát érő aktuális kihívásokkal. Elemzése nyomán az alsó osztályok számára zárt és egyre zártabbá váló, egyre erősebb önrekrutációval jellemezhető csoport képe bontakozik ki, ahová

¹⁹ Time Machine Organization (<https://www.timemachine.eu> (2025.08.28.))

²⁰ A téma részletesebb feldolgozása MAGOS Gergely: Szabad a pálya? A budapesti gyógyszerészhallgatók társadalmi származása. *Valóság* 55. (2012) no. 4. 87–110., no. 5. 50–76.; A szerző időközben megjelent nagyobb monográfiája azt vizsgálja, hogy az egymást váltó 20. századi politikai rendszereknek a patikák tulajdonviszonyait radikálisan átalakító beavatkozása hogyan hatott a szakmára, illetve hogyan alakult az állam és a gyógyszerész hivatás viszonya: MAGOS 2024. Ennek a történetnek egyik szomorú fejezetéről: MAGOS Gergely: The Confiscation of Jewish-owned Pharmacies in Hungary. *Kaleidoscope* 2023/27. DOI: [10.17107/KH.2023.27.21](https://doi.org/10.17107/KH.2023.27.21)

a kispolgárság soraiból is csak nehezen lehetett bekerülni. Egyedül a nők arányának gyors emelkedése utal a pálya nyitottságára vagy épp ellenkezőleg a válságára, csökkenő presztízsére. Az összetételre vonatkozó adatok tükrében a korszakban az izraelita felekezethez tartozók már az országos számarányukat lényegesen nem meghaladóan törekedtek a pályára, és a „zsidókérdés” súlya a már működő gyógyszerészek összetétele alapján is kevésbé látszik jelentősnek, mint más értelmiségi szabadfoglalkozások esetében. Mivel azonban a magántulajdonra épülő polgári gyógyszerészet felszámolásának folyamata tulajdonképpen a szakmának az 1939. évi ún. második zsidótörvény nyomán kibontakozó „árjásításával” kezdődött, kiemelt kérdés a felekezeti struktúraképző szerepe. A szerző rámutat arra, hogy a gyógyszerész szakma tanulmányozása jó terep olyan tágabb érvényre igényt tartó elméletek alkalmazhatóságának vizsgálatához is, mint a „kettős társadalom” tézise. A munka alapján jól látszik, mennyire indokolt lenne egy olyan átfogó kutatás, amely a gyógyszerészek társadalmi helyzetét – jövedelmi viszonyok, életmód, presztízs, társadalmi kapcsolatok – tekintetében átfogóan tárná fel.

Kalmár Ella: Folyton hibát keresnek e számításban...” A fővárosi halandóság számítása a városegysítés évtizedében (2011/2. DOI: [10.17107/KH.2011.2.144-157](https://doi.org/10.17107/KH.2011.2.144-157)) című írása egy tudománytörténeti epizód bemutatásával abba az időszakba vezet, amikor a statisztikus szakma professzionalizációja hazánkban még meglehetősen kezdeti szakaszában tartott, ugyanakkor Budapest nagyvárossá válásával már határozott igény mutatkozott a nagyvárosi jelenségek statisztikai megfigyelésére és az így nyert újszerű tudás várospolitikai döntésekbe történő becsatornázására. Az 1869-ben létrehozott Pest városi, majd a városegysítés után Budapest (Székes)fővárosi Statisztikai Hivatalt az alapító igazgató, Kőrösy József nem csak a városigazgatás valódi tudományos háttérintézményévé tette, de komoly hozzájárulást nyújtott a statisztika tudományának egyetemes fejlődéséhez is. Kőrösy, aki úgy vált kiemelkedő tudóssá és intézményszervezővé, hogy még nem ment végig szakirányú egyetemi képzésen, hatalmas tudományos tekintélye mellett a városigazgatás számára mindig is nehéz ember volt, hiszen hivatalvezetőként sem adta fel soha a kritikai értelmiségi szerepkörét. A városigazgatás teljesítményét ekkoriban igen nagy mértékben a halálozási statisztika adatsorainak alakulásán mérték. Kőrösy tudományos érdeklődésének egyik központi kérdése a nagyvárosi halandóság ok-okozati összefüggéseinek kutatása és a halandósági statisztika módszertana volt. Patrubány Gergely tiszti főorvos az 1878 augusztusában Párizsban megtartott nemzetközi közegészségügyi kongresszusról szóló jelentésében azt állította, hogy míg hazánkban minden élve született csecsemő halálozását anyakönyvezik, addig Franciaországban az első 3 napban, Angliában az első 42 napban elhunyt csecsemők kimaradnak a statisztikából, és ez okoz az összehasonlításnál olyan mértékű torzulást, ami Budapest viszonyait kedvezőtlen színben tünteti fel. A kérdés súlyára jellemző, hogy ez az állítás komoly sajtóvisszhangot váltott ki, a főváros tanácsa pedig rendkívüli ülést volt kénytelen szentelni az ügynek – alighanem az első és utolsó eset, amikor egy statisztikai módszertani probléma megvitatására hívták össze a jeles testületet. „A több órára nyúlt tanácsülésen – számolt be Kőrösy – “Európának térképét mutattam be, a melyben az egyes országok halandósága színekkel grafice volt feltüntetve. E

térképre vetett egy pillantás elegendő, hogy felismertesse, miszerint a halandóság szabályszerűen emelkedik, amint Nyugoteurópától Keleteurópa felé haladunk [...] Számszerű kifejezése azon tagadhatatlan igazságnak, hogy hazánk az európai kultúrnépek közt nem az előcsapatot, hanem a hátvédet képezi.” Az 1949-ig önálló Székesfővárosi Statisztikai Hivatal tudomány- és várostörténeti jelentőségére 2021-ben a témának szentelt konferencia hívta fel a figyelmet.²¹ Kalmár Ella cikke arra is felhívja a figyelmet, mennyire időszerű lenne Körösy pályájának és munkásságának korszerű monografikus feldolgozása.²²

Irodalom

A történeti források kiadásának módszertani kérdései. (2000) Szerk.: Kenyeres I. In: Fons, 7. 1. szám 1–193.

Forráskiadási szabályzatok (2000): Szeged, JATE Press.

KARSAI Elek – KARSAI László (2014): *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez 4.1944. október 15. – 1945. január 18.* Budapest. . <https://www.szaktars.hu/balassi/view/karsai-elek-karsai-laszlo-szerk-vadirat-a-nacizmus-ellen-dokumentumok-a-magyarorszagi-zsidouldozes-tortenetehez-4-1944-oktober-15-1945-január-18-a-budapesti-zsidok-sorsa-a-nyilas-uralom-idejen-2014> (2025.08.29.)

MAGOS Gergely: Árjásítás, államosítás, szovjetizálás - a polgári gyógyszerészet felszámolása Magyarországon 1938-1956. Kronosz Könyvkiadó, 2024.

REISZ T. Csaba (2018): Történelem egy kattintásra? Klasszikus forráskiadás és/vagy levéltári adatbázisok. In: *Századok* 152/3. 685–694.

RESS Imre (2006.): Digitális forráskiadás vagy elektronikus mutatózás? (A kora újkortól az államszocializmus végéig keletkezett tömeges forrásanyag közzétételének magyar gyakorlata) In: *Levéltári Közlemények* 77/1. 13–31

RING Orsolya (2025): Történeti források kiadása a digitális világban – lehetőségek és gyakorlat. *Magyar Tudomány* 2025. 186.10.

DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.22>

SAHLE, Patrick (2013): *Digitale Editionsformen. Zum Umgang mit der Überlieferung unter den Bedingungen des Medienwandels. I-III.* BoD Norderstedt. (Schriften des Instituts für

²¹ Budapest: Egy amerikai léptékben növekvő metropolisz. Budapest Főváros Levéltára, 2021. szeptember 9. Az előadások várhatóan a Tanulmányok Budapest Múltjából c. évkönyv 47. kötetében jelennek meg.

²² SAILE Tivadar: Körösy József hatása a statisztika fejlődésére. Budapest: MTA. 1927.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Sipos András PhD

Dokumentologie und Editorik, Bde 7–9.) <https://www.i-d-e.de/publikationen/schriften/s7-9-digitale-editionsformen/> (2021.03.09.)

SIPOS András (2014): A digitalizálás, mint a történeti forráskiadás új útja? In: *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet*. Szerk.: Korompay K. – Stemler Á. – Terbe E. – Vladár Zs. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.